

Royal Netherlands Academy of Arts and Sciences (KNAW) KONINKLIJKE NEDERLANDSE AKADEMIE VAN WETENSCHAPPEN

"Mien laifke, wat wiltoe nog méér?" Twee boeken met Groninger volksverhalen

Meder, T.

published in

Historisch Jaarboek Groningen
2004

document version

Publisher's PDF, also known as Version of record

[Link to publication in KNAW Research Portal](#)

citation for published version (APA)

Meder, T. (2004). "Mien laifke, wat wiltoe nog méér?" Twee boeken met Groninger volksverhalen. *Historisch Jaarboek Groningen*, 95-102.

General rights

Copyright and moral rights for the publications made accessible in the public portal are retained by the authors and/or other copyright owners and it is a condition of accessing publications that users recognise and abide by the legal requirements associated with these rights.

- Users may download and print one copy of any publication from the KNAW public portal for the purpose of private study or research.
- You may not further distribute the material or use it for any profit-making activity or commercial gain.
- You may freely distribute the URL identifying the publication in the KNAW public portal.

Take down policy

If you believe that this document breaches copyright please contact us providing details, and we will remove access to the work immediately and investigate your claim.

E-mail address:

pure@knaw.nl

elk deel c.q. elke groep delen van de serie een inleiding, waarin bron of toegang nader worden toegelicht, en de uitgave van de bron, zo het daar om gaat, wordt verantwoord. In een aantal gevallen is de inleiding verzorgd door iemand anders dan de bewerker vanwege diens speciale deskundigheid. Zo schreef J.F.J. van den Broek de inleiding bij deel 15, *Oldambster Warfminuten 1563-1592* van S.H. Abels en D.F. Kuiken, en schreven R.H. Alma en R.F.J. Paping beiden een inleiding bij deel 24, *Bewonerslijsten van de stad Appingedam ca. 1483/84-1811*. Ook ondergetekende schreef op verzoek van Willem Doornbos enkele inleidingen, zoals die op het al genoemde *Huwelijkscontractenboek Fivelingo*, het *Gildrechtboek* en het *Ondertrouwboek van de stad Groningen* (respectievelijk deel 17, deel 13 en deel 20). In alle gevallen was het overigens Willem Doornbos zelf die de uitgave van de tekst verantwoordde. Bijna elk tot nog toe verschenen deel van de serie is voorzien van één of soms meer registers of indices, die het gemakkelijk maken de daarin genoemde personen en soms ook plaatsnamen en beroepen te vinden. Bovendien is voorin in elk deel een korte introductie over de schrijver(s), bewerker(s) c.q. in-leider(s) opgenomen.

Al met al kan men niet anders zeggen dan dat het initiatief van Willem Doornbos geleid heeft tot een serie uitgaven die van groot nut is voor de onderzoekers die zich met de geschiedenis van de provincie Groningen bezig houden, of dat nu is uit genealogisch of uit (streek)historische belangstelling. Wel moet men constateren, dat van de tot nog toe verschenen delen zestien betrekking hebben op de stad Groningen. Dat ligt misschien aan het feit, dat het archief van de stad een heleboel relatief kleine bronnen bevat, die zich naar verhouding gemakkelijk voor een uitgave in de reeks leenden. Daartegenover komt het stadje Appingedam er naar verhouding met twee deeltjes bekaaid van af, maar ook het Oldambt, Fivelingo en Hunsingo zijn met elk één deel nauwelijks in de reeks vertegenwoordigd. Daarbij dient overigens wel te worden opgemerkt, dat het meer genoemde *Huwelijkscontractenboek Fivelingo* in de toekomst toch op zijn minst drie delen zal beslaan. Slechts drie delen van de reeks hebben betrekking op de gehele provincie, waaronder de door Willem Doornbos verzorgde ingang op de Groninger familiewapens (deel 3) en zijn genealogische bibliografie (deel 12). Te hopen is, dat de reeks nog lang genoeg zal bestaan om deze schijnbare onevenwichtigheid tussen bronnen en toegangen op bronnen uit de stad en uit de rest van de provincie 'recht te trekken'. Er zijn immers buiten bronnen in het archief van de stad ook genoeg archivalische bronnen uit de Ommelanden en uit de gebieden, waar de stad ooit bestuurs- en rechtsmacht had, die op ontsluiting wachten. De ontsluiting van rechterlijk archief III x zou, gelet op de inhoud van de daarin ingeschreven akten en de contractanten, ook 'de gehele provincie dienen', maar dat terzijde.

Noten

- 1 - Zie voor een volledige lijst van de tot nu toe in deze reeks verschenen delen de aan dit artikel toegevoegde bijlage.
- 2 - De verschenen delen zijn genummerd 1-17, 20, 24-26 en 28-31. De tussenliggende nummers zijn bestemd voor nog te verschijnen delen, die 'passen' bij al wel verschenen delen. Het gaat daarbij dan om het tweede c.q. het tweede en derde deel van een uitgave, waarvan het eerste deel al gepubliceerd is.

'Mien laifke, wat wiltoe nog méér?'

Twee boeken met Groninger volksverhalen

Theo Meder

95

HISTORISCH JAARBOEK GRONINGEN 2004

Het jaar 2003 was een goed jaar voor het Groningse volksverhaal. Er verschenen twee mooie boeken met traditionele volksvertellingen. Het boek van Jurjen van der Kooi is getiteld *Van Janmaanje en Keudeldoemke* en is uitgegeven in de stad Groningen. De titel van het tweede boek luidt: *Het boek van Trijntje Soldaats en Het boek van Minne Koning. 41 Groninger volksvertellingen*. Deze verhalen werden oorspronkelijk compleet uitgegeven in 1928 en 1930 door mevrouw Eilina Johanna Huizenga-Onnekes. Ze zijn in 2003 bewerkt door Carola Rombouts en Coos Dieters en uitgegeven in Bedum.

In 1996 sprak ik de Friese volksverhaalonderzoeker Jurjen van der Kooi (verbonden aan het Nedersaksisch Instituut van de ru Groningen) over de 'legendarische' sprookjes van Trijntje Soldaats, die in 1804 zouden zijn opgetekend door de elfjarige Gerrit Arendsz Arends. Van der Kooi meende op dat moment dat de optekening een mystificatie zou kunnen zijn: "Het zou heel goed kunnen, dat het boek helemaal niet bestaat. Dat een Groninger [Johannes Onnekes?] de sprookjes heeft verzonden en geantedateerd om de Groningers een eerbiedwaardige sprookjestraditie te verlenen die van vóór de gebroeders Grimm zou stammen. De familie wil geen inzage in het handschrift geven. Dat zou kunnen betekenen dat de familie heel voorzichtig is, maar ook dat het bewuste handschrift uit 1804 helemaal niet bestaat." Later heeft Van der Kooi toch inzage gekregen in het manuscript en kon hij met een gerust hart de conclusie trekken dat het Boek van Trijntje Soldaats geen falsificatie is.

Twee Groningse mijlpalen

Om te beginnen wil ik stilstaan bij *Het boek van Trijntje Soldaats en Het boek van Minne Koning*, door Rombouts en Dieters uitgegeven in één band. De editie ziet er zeer verzorgd uit: harde koft, mooie kwaliteit papier en een kloeke leesbare drukletter. Carola Rombouts en Coos Dieters hebben de verhalen uit het ouderwetse Hollands en Gronings omgezet in vlot leesbaar, modern Nederlands. Bovendien heeft Rombouts het boek fraai verluchtigd met getekende initialen en in lino gesneden prenten, uitgevoerd in zwart en grijs tinten. Op het kerndeel van het boek, de editie van de verhalen, valt welbeschouwd niets aan te merken. De editie maakt twee boeken weer voor een breed publiek toegankelijk, die eigenlijk alleen nog in gespecialiseerde bibliotheken of antiquariaten te vinden zijn, en die voor de ongeoevende lezer inmiddels niet meer bijster gemakkelijk weggelezen. Dat de twee boeken nu weer voor iedereen te koop en te lezen zijn, is zeker van belang: vanuit het perspectief van de volkskunde en het volksverhaalonderzoek vertegenwoordigen de boeken van Trijntje Soldaats en van Minne Koning mijlpalen in de Nederlandse cultuurgeschiedenis.

De verhalen uit het manuscript van 1804 waren verteld door de naaister Trijntje Wybrands-Alberts (1749-1814); ze had als bijnaam Trijntje Soldaats gekregen, omdat ze in haar eerste huwelijk met een Duitse soldaat was getrouwd. De vrouw was naaister bij de familie Arends in het Groningse Ezinge. Aan de broers Gerrit Arendsz Arends en

Mevrouw Eilina Johanna
Huizenga-Onnekes (1883-1956)
in Groninger dracht als
Trijntje Soldaats

Klaas Arendsz Arends vertelde zij haar sprookjes, en Gerrit (1793-1876), de latere koopman, boer en burgemeester, tekende ze op in een schrift. In 1804 was Trijntje 55 jaar oud, terwijl Gerrit toen 11 jaar was. Trijntje vertelde de verhalen die zij zelf als kind van haar moeder had gehoord, en de vertellingen stammen dus ten minste uit de eerste helft van de 18^e eeuw. In het begin van de 19^e eeuw werden ze opgetekend door een onbevangen kind, inderdaad voordat de gebroeders Grimm hun sprookjes in Duitsland begonnen te publiceren – en dus voordat hun invloed op de sprookjestraditie zich had kunnen doen gelden.

De verhalen van arbeider Minne Koning (1854-1929) uit het Groningse Ten Boer zijn door domineesdochter E.J. Huizenga-Onnekes (1883-1956) ruim een eeuw later opgetekend: aan het eind van de jaren '20 van de 20^e eeuw. Overigens was Minne Koning niet de enige verteller: in het boek worden nog negen andere vertellers met naam genoemd. Ook deze optekeningen zijn bijzonder te noemen, omdat ze stammen uit een periode dat er op het gebied van volksverhaalonderzoek verder weinig activiteit werd ontplooid. Maar ook omdat de sprookjes niet als losse entiteiten worden gepresenteerd, maar als persoonlijke versies van met name genoemde Groningse vertellers.

De verhalen in de editie van Rombouts & Dieters vormen in dit licht des te boeiender lectuur. Het zijn het voor- en nawerk van de editie, die eigenlijk een beetje tegenvallen. Het boek wordt vooraf gegaan door drie tamelijk obligate voorwoordjes, van de Groningse burgemeester Jacques Wallage, van Michael van Hoogenhuyze en van Carola Rombouts. Geen van de voorwoorden gaan echt gedegen in op de vraag die de lezer zich toch automatisch stelt: wat waren die vertellers Trijntje Soldaats en Minne Koning eigenlijk voor mensen? Over de andere Groningse vertellers die voorkomen in het boek van Minne Koning, zoals S. Kerkhof, J.S. van Weerden, J. van Delden, J. Hopman en A. en J. Kuiper, komen we al helemaal niets te weten. Ook over de verhalen die deze vertellers op hun repertoire hadden, wordt feitelijk weinig gezegd.

De woordenlijstjes achterin de twee boekdelen zijn ook niet altijd even verhelderend. Zo worden onder het kopje "Gouden ballen (bollen) / Gouden appel" eigenlijk zoveel

symbolische betekenissen gegeven, dat de lezer er weinig wijzer van wordt. Bovendien kan men zich afvragen of de eenvoudige vertellers zich er ooit bewust van zijn geweest dat de ballen, bollen of appels verwezen naar – onder meer – de zondeval, de oogappel, de twistappel en de ceremoniële bollen van de Romeinse en Byzantijnse keizers. Nog een tweede voorbeeld: in een bepaald sprookje moet Janneman van zijn kwade stiefmoeder over het glazen bruggetje om mosterd te halen. Als Janneman zijn boodschap verprutst, wordt hij door de stiefmoeder vermoord (waarna er nog van alles gebeurt). Dat 'glazen bruggetje' is een element dat in Nederland regelmatig in dergelijke sprookjes terugkeert. In de versie van J.S. van Weerden zet Janneman tot tweemaal toe het kopje met mosterd op het bruggetje en gaat knikkeren met vriendjes. Tweemaal schopt hij per ongeluk het mosterkopje in de sloot. De editoren halen in de woordenlijst het gezegde 'hij is op het glazen bruggetje geweest' aan, wat zoveel betekent als: 'hij heeft in doodsgevaar verkeerd.' Janneman wordt – zoals gezegd – nadien ook vermoord, maar dat staat er los van, en daarmee blijft de verklaring van de editoren nogal cryptisch. In sprookjes komen met enige regelmaat glazen bergen en bruggen voor, en dat zijn wonderbaarlijke zaken. Ze zijn vooral gevaarlijk omdat het letterlijk gladde obstakels zijn. De glazen berg blijkt voor menig sterveling – behalve de held – onbeklimbaar. In bepaalde sprookjes-versies komt de held met zijn mosterdpotje ten val op het glazen bruggetje (vgl. bij Van der Kooi p. 53). Waarschijnlijk was juist dit de opzet van de stiefmoeder. Zij wilde hem een onmogelijke opdracht geven om hem nadien voor zijn onvermogen te kunnen straffen. De associatie van het glazen bruggetje en de gevaarlijke opdracht hebben zich in de loop der tijd van elkaar losgezongen: het glazen bruggetje is in veel Janneman-versies als curieus maar ongevaarlijk detail achtergebleven (ook bij J.S. van Weerden). De editoren leggen vervolgens nog een connectie met allerlei glazen voorwerpen die in (andere) sprookjes figureren, zoals een glazen zaag, hamer of schep. Ook daarmee moet een onmogelijke opdracht worden uitgevoerd, maar nu speelt niet het gevaar een cruciale rol, maar de breekbaarheid van glas. Je kunt met een glazen schep niet scheppen zonder hem te breken, en derhalve blijft een opdracht onvervuld. Gelukkig is er dan een heldin in de buurt die de opdracht met toverij kan oplossen...

Overigens luidt de ondertitel van *Het boek van Trijntje Soldaats en Het boek van Minne Koning*: 41 Groninger volksvertellingen. Dat is curieus, want de boeken van Trijntje Soldaats en Minne Koning bevatten toch echt tezamen 42 verhalen. Toen ik het zag, vroeg ik me meteen af: er zal toch geen verhaal weggelaten zijn? En als het wel gebeurd is, waarom dan? Er zat weinig anders op dan de verhalen in het boek na te tellen. En het boek is compleet: alle 42 verhalen staan er wel degelijk in! Pas als men de titels in de inhoudsopgave gaat tellen komt men slechts op 41 verhalen. Het verhaal van Jan en Griet, verteld door W.W. Elema-Onnekes, en het titelloze verhaal erna, eveneens over de populaire Jan en Griet, maar verteld door B. Elema-De Waard, zijn samen in de inhoudsopgave onder de titel 'Domme Griet' terechtgekomen.

Nog meer Groningse volksverhalen

In *Van Janmaanje en Keudeldoemke* van Jurjen van der Kooi spelen – hoe kan het ook anders? – de boeken van Soldaats en Koning evenzeer een prominente rol: twaalf van de zeventien verhalen van Trijntje staan erin, alsmede dertien van de vijftientig uit het boek van Minne c.s. Eén verhaal van Trijntje is gepubliceerd zoals Gerrit Arends het heeft opgetekend in kinderlijk Nederlands. Een ander verhaal van Trijntje is afgedrukt in de Nederlandse bewerking van de neerlandicus en publicist G.J. Boekenooen (1868-1930). Tien van haar verhalen worden evenwel gepubliceerd in de Groningse bewerking die Johannes Onnekes (1844-1885) ervan gemaakt heeft. Van der Kooi neemt waarschijnlijk terecht aan dat Trijntje Soldaats haar verhalen wel in het Gronings verteld zal hebben, maar dat betekent nog niet dat ze ze verteld zal hebben op de manier zoals Onnekes dat gedaan heeft. De 'zeventiende vertelling', een drakendoderssprookje, is bijvoorbeeld door Gerrit Arends aldus vastgelegd:

'Daar waren eenmaal drie keizerlijke soldaten en die gingen met verlof weg en toen liepen zij een langen tijd en toen kwamen zij in een bos en hun geld was op en toen dagten zij kom laat ons wat wilt schieten en toen schoten zij een haas doe zeide de eene ik zal hem wel braden ga gij maar heen en schiet wilt en toen brade de eene de haas in een pan en toen de haas haast gaar was kwam daar een aardmantje bij hem lopen en die vroeg hem wat braad gij daar, een haas zeide hij, die wil ik hebben zeide het aardmantje Neen! Gij zoudt hem niet hebben en toen kreeg het aardmantje den haas in den bek en ging er met in zijn hool.'¹

De jonge Arends beschrijft de gebeurtenissen kort, zakelijk en snel achter elkaar door. Maar dit is wat Onnekes van dezelfde passage gemaakt heeft:

'Waz'n rais drei kaaizerlike seldoat'n, dei mit groot verlof noa hoes raaisd'n. Zai har'n al 'n lange tied loop'n en heur geld was op. Dou kwam'n ze ien 'n bosch en zeed'n: "Loat'n wie hier wat wild schait'n." Zai schoot'n 'n hoas en dou zee ain van heur: "Ik zel hom wel schoonmoak'n en broad'n; schait ie nog maor wat." Dat ging aan, maor dou hoas schroobie goar was, kwam er 'n eerdmantje over touloop'n, dei seldoat vroug: "Wat ben'n ie doar aan gang?" "Aan gang is big'n moak'n," zee seldoat. "Nô," zee 't eerdmantje, "da's maor lapperij; wat dou je doar den?" "'n Hoas broad'n," zee seldoat. "Dei wil ik hem'n," zee 't eerdmantje. "Wi'k wel loov'n," zee seldoat; "as Poask op soaterdag komt en jeud'n spek eet'n, den zelt hom hem'n." Moar veur hai oetproat was har 't eerdmantje hoas al oet pan en ien bek en kroop er mit bezied ien zien hool.'²

Door grappen in te voegen over het maken van biggen, Pasen op zaterdag en joden die spek eten, krijgt het geheel een luchtige toon waarvan het maar de vraag is, of dit ook Trijntje Soldaats' manier van vertellen is geweest. Ik betwijfel dat eerlijk gezegd sterk. Bij de meeste verhalen van Soldaats zoals Van der Kooi die heeft uitgegeven, moeten we ons dus blijven realiseren dat het in feite om (levendige) herscheppingen gaat van Onnekes.

Terwijl Rombouts en Dieters vooral een fraai vormgegeven publiksboek hebben willen maken, is het boek van Van der Kooi bovenal wetenschappelijk van opzet. In een tweetal opzichten steekt het Groningse verhalenboek van Van der Kooi met kop en schouders boven het boek van Rombouts en Dieters uit. In de eerste plaats bevat *Janmaanje* veel méér Gronings verhaalmateriaal: in totaal meer dan 120 verhalen, alle uit de 19e en 20e eeuw, toen er tamelijk intensief verzameld is. De meeste verhalen staan wel in het Gronings afgedrukt, en wie de taal niet machtig is, zal moeite hebben met het lezen, temeer daar woordverklaringen ontbreken. Het is daarmee vooral een boek voor de Groningse markt geworden. Ten tweede is het nawerk van het boek (afgezien van wat storende typfouten) inhoudelijk van hoog niveau.

Als geen ander in Nederland is Van der Kooi gewijs in de historische sprookjesstof (Groningse *sagen* als van Tidde Winnenga, Aagt van Eenrum en Jan Mosterd staan niet in zijn boek). Natuurlijk heeft Van der Kooi Groningse sprookjes gevonden bij de bekende publicisten als K. ter Laan en Tj.W.R. de Haan. Maar ook uit Groninger almanakken, en uit periodieken als *Dörp en Stad*, *Driemaandelijke Bladen en Groningen*, en uit de krant *Nieuwsblad van het Noorden* heeft hij opmerkelijke verhalen weten op te diepen. Het meest bijzonder zijn echter de verhalen, die nog nooit eerder gepubliceerd zijn, afkomstig uit de Collectie Wever. In de periode 1962-1968 heeft oud-onderwijzer F. Wever uit Mussel, in opdracht van het Amsterdamse Meertens Instituut, volksverhalen verzameld in Oost-Groningen (en het aangrenzende deel van Drente). Bij ruim 160 vertellers tekende hij uiteindelijk meer dan 1100 vertellingen op. Elf van die verhalen, verteld door boeren en landarbeiders, staan nu voor het eerst afgedrukt in *Janmaanje*.

Het nawerk bestaat uit een nawoord, een verantwoording van bronnen en literatuur, aantekeningen bij alle verhalen en een typenregister. In het nawoord geeft Van der Kooi

informatie over het volksverhaal en het sprookje in het algemeen, staat hij uitgebreid stil bij de verschillende redenen waarom er vroeger verzameld is, en geeft hij een typering van het Groninger sprookjesrepertoire. In het deel over het verzamelen van verhalen, waarin hij ook informatie verschaft over verzamelaars en vertellers, onderscheidt Van der Kooi een vijftal motieven:

- gewoon om ze te onthouden, te bewaren, omdat ze te mooi zijn om weg te raken;
- om ze als aansprekende vertelstof een plaatsje te geven in lectuur of literatuur;
- als voorbeelden van het bijgeloof en de verregaande domheid van het gewone volk;
- juist andersom, als interessante en vanuit de optiek van de wetenschap van de volkskunde belangrijke historische en literaire documenten; en
- als mooie voorbeelden van de culturele en talige eigenheid en bijzonderheid van de provincie Groningen. (p.188)

Onder motief a valt dan de optekening van de verhalen van Soldaats door Gerrit Arends. Het is de verdienste van Van der Kooi dat hij ook de geschiedenis van Trijntje Soldaats, de optekening van haar verhalen en de omzwerfing van de teksten heeft nageplozen (p.188-189). Ik heb hierop nog wel een kleine aanvulling. De verhalen van Trijntje Soldaats kregen kort na 1900 het eerst bekendheid door publicatie in het tijdschrift *Volkskunde* door de neerlandicus G.J. Boekenoogen, die een landelijke oproep naar mondeling overgeleverde verhalen en liedjes had gedaan. Hij publiceerde de verhalen ofwel in de Groningse bewerking van de toen inmiddels overleden Johannes Onnekes, ofwel in een Nederlandse bewerking van hemzelf. Boekenoogen heeft een enkele keer ook weer een Groningse bewerking van Onnekes bewerkt op basis van het schriftje van Arends: Onnekes had van een Nederlands verhaal in de ik-vorm een Gronings verhaal in de hij-vorm gemaakt, en Boekenoogen heeft daar weer de ik-vorm van gemaakt, maar hij heeft het Gronings gehandhaafd.

Van der Kooi veronderstelt nu dat Boekenoogen dit heeft kunnen doen op basis van een hem toegezonden afschrift van het schriftje van Arends, maar er blijkt uit de correspondentie op het Meertens Instituut, waar de Collectie Boekenoogen bewaard wordt, dat Boekenoogen voor kortere tijd het origineel in handen moet hebben gehad. Onnekes' bewerking en andere optekeningen van volksverhalen, en het schriftje van Arends zijn daarbij vanuit twee bronnen tot hem gekomen.

De optekeningen van Groningse volksverhalen uit de mondelinge overlevering en een bewerking van de verhalen van Trijntje Soldaats in het Gronings door Onnekes ontvangt Boekenoogen van J.H. Scholte uit Ulrum – diens brief dateert van 17 november 1893. In de brief wordt gesproken over een manuscript met 'legenden, volksverhalen, [...] bijgeloof en kindervertellingen'. Het originele manuscript is door Boekenoogen teruggezonden, nadat hij een afschrift had gemaakt. Dit afschrift is lange tijd zoek geweest, maar zeer onlangs zijn althans delen ervan teruggevonden in de Collectie Sinninghe van het Meertens Instituut (J.R.W. Sinninghe was een notoire 'plunderaar'). Het originele handschrift van Gerrit Arends krijgt Boekenoogen te leen van de familie Brongers uit Ezinge. In een ongedateerde brief schrijft mevrouw E.G.M. Brongers:

'Zoodra ik ze machtig kan worden zend ik U een boekje met vertelsels van 1800-1804. Opgeschreven door een mijner familieleden van dien tijd en aan hem verteld door een oude meid of baker, die naaister bij hen was. U moet ze dan wat herzien en de minder kiesche uitdrukkingen veranderen, daar ik U anders het oorspronkelijke niet durf sturen. Gaarne had ik dat, als ik het tenminste krijgen kan, U het boekje terug stuurt als U het afgeschreven hebt, want mijne familie wil het graag behouden.'

Boekenoogen heeft het schriftje na gebruik weer teruggezonden. Mijn enige correctie op Van der Kooi is uiteindelijk dat Boekenoogen vanuit twee bronnen een tijdje de Groningse originelen in handen heeft gehad.

Zoals gezegd geeft Van der Kooi aan het eind van het boek per verhaal extra informatie: hij noemt de oorspronkelijke publicatie of het archief, geeft – voorzover bekend – op wie de verzamelaar en de verteller was, en vertelt in het kort over de ouderdom en de verspreiding van het betreffende sprookjestype. Tevens verwijst hij telkens naar de relevante literatuur. Het typenregister aan het eind is voor de volkskundige fijnproevers: het zijn de nummers die de verhalen hebben in de internationale sprookjescatalogus van Aarne & Thompson³ en de Friese sprookjescatalogus van Van der Kooi⁴ zelf (AT 700 is bijvoorbeeld het catalogusnummer voor Klein Duimpje, in Groningen Keudeldoemke geheten). Het spreekt voor zich dat Van der Kooi enorm heeft moeten selecteren: gezien de beperkte ruimte heeft hij heel veel grote en kleine Groningse verhalen moeten laten liggen. Een grapje van het type AT 1965 staat er bijvoorbeeld niet in, en dat wil ik louter voor de aardigheid hier voor het eerst afdrucken. Het rijmpje werd eind 19^e eeuw aan Boekenoogen opgestuurd door onderwijzer J. Huizinga uit de stad Groningen, met de aantekening erbij: 'Als de grootste leugen wordt hier onder de kinderen verteld':

'Der dreef 'n zarke in 't dorp met 'n blinde, 'n kreupele en 'n noakende.
De blinde zee: "k Zai 'n hoaze."
De lamme zee: "k Zal hom kriegien."
En de noakende zee: "k Zal hom in de buutse (zak) steken."

Pikante details

Daarmee zijn we weer bij de verhalen aanbeland. Zoals hierboven bleek, was mevrouw Brongers bang dat de minder kiese passages uit Trijntje Soldaats niet voor publicatie in aanmerking kwamen. Tegenwoordig schrikken we niet zo snel meer, maar vroeger lag dat, althans in het publieke domein en in 'beschaafde' kringen toch wel wat gevoeliger. 'Onder elkaar' zien we eenvoudige vertellers als Minne Koning en anderen zowel kindersprookjes vertellen als sprookjes voor volwassenen, en hier treffen we soms 'lekkere vieze' (en gruwelijke) details.

Zo vertelt Minne Koning het verhaal over Sint Margriet (AT 750A), die bij een gierige rijke vrouw geen onderdak krijgt, maar bij een arme gastvrije vrouw wel. 'Alles wat jij in de eerste zes weken doet, zal gezegend zijn', zegt Sint Margriet bij vertrek. De vrouw gaat een korte lap linnen meten, en is daar zes weken mee bezig: ze heeft op wonderbaarlijke wijze een enorme lap linnen gekregen. De rijke vrouw krijgt spijt als ze dit hoort en het volgende jaar biedt ze Sint Margriet wel onderdak. Ze is vast van plan om na het vertrek van de dankbare Margriet haar geld te tellen, zodat het zes weken lang blijft vermeerderen. Maar voordat ze dat doet gaat ze eerst even plassen, met als gevolg dat ze zes weken doorgaat. "En ze het er zó lang zeten dat Oostzee der deur ontstoan is" (Van der Kooi p.74-75; vgl. Rombouts & Dieters p.172-174). Een ander voorbeeld is het verhaal door W.W. Elema-Onnekes van Jan en Griet, die op zeker moment op een deur in een boom zitten (AT 1653). Dan komen er rovers aan met hun buit:

'Precies onder de boom gingen ze zitten tellen. "Ik moet pissen", zei Griet. 'Laat 't maar lopen,' zei Jan. 'Hemelse dauw,' zeiden de rovers. "Ik moet poepen", zei Griet. 'Ga je gang,' zei Jan. "Hemelse mosterd", zeiden de rovers. (Rombouts & Dieters p.155).

Even later slaan de rovers op de vlucht als ook de deur nog naar beneden komt en ze denken dat het de hemel is.

In de jaren '20, toen mevrouw Huizinga-Onnekes dergelijke verhalen optekende, ontbraken zulke (bekende) details dus niet. En toch is het me opgevallen, dat verschillende van die vertellers bepaalde details lijken te hebben gekuist of verzacht.

In het verhaal van W.W. Elema-Onnekes overnachten Jan en Griet bij familie en ze liggen te rammelen van de honger (AT 1691). Griet gaat in het donker een bord rijstebrij halen en houdt het Jan voor. Jan ligt echter al weer te snurken, waarop Griet zegt: 'Je

hoeft niet te blazen, het is niet heet.' In dit grappige sprookje is het doorgaans zo dat Jan niet snurkt maar winden ligt te laten. Vertelster H.A. Fransema-Venhuis vertelde het bekende Groningse sprookje van Janneman in het papieren huisje (AT 327C). De crux van het verhaal is dat de kleine Janneman meermaals door een heks in een juten zak wordt ontvoerd. Janneman weet te ontsnappen en laat andere spullen in de zak stoppen – dat kan bagger zijn, zodat de heks een natte rug krijgt en denkt dat Janneman zit te piesen en te poepen van angst. Maar dit detail ontbreekt in deze versie. In Minne Konings verhaal over Onwijze Geert moet hij de prinses slagvaardig van repliek weten te dienen (AT 853). Minder kiese antwoorden als een kurk in het achterwerk steken, ontbreken hier eveneens. De vertelling over De Drie Broers van Minne Koning bevat de grap van de knecht die de handschoenen van de boer moet gaan halen (AT 1563). Doorgaans beweert de knecht dan ten overstaan van de boerin en haar dochter dat hij opdracht heeft tot seks met beiden. Ze geloven het niet, en de knecht roept naar de boer: "Eén of allebei?" Waarop de boer antwoordt: "Allebei natuurlijk!" Bij Koning draait de grap er evenwel op uit dat de knecht met de boerendochter mag zoenen. Tot slot ook nog een gruwelijk detail, dat ontbreekt in het reeds genoemde 'Janneman op het glazen bruggetje' (AT 720) van verteller J.S. van Weerden. Doorgaans wordt Janneman niet alleen vermoord door zijn boze stiefmoeder, maar vervolgens ook tot voedsel verwerkt en aan de vader voorgezet, die zonder het te weten zijn eigen zoon opeet. Dit gruwelement is weggelaten, en aan het slot komt het jongetje ook weer tot leven.

Dit zijn net iets teveel voorbeelden waar de scherpe kantjes van de verhalen eraf zijn, en de vraag dringt zich op: waar ligt dit aan? Het kan niet aan één verteller geweten worden, want het gaat hier om verschillende vertellers. Het is ook niet zo dat verhalen in ouder tijden per definitie netter waren. Gewelddadigheden (lijfstraffen, mishandeling van kinderen en dieren e.d.) vinden we tegenwoordig aanstootgevender dan vroeger. En als men onder elkaar was, werden 'schuine' en 'vieze' details ook niet gemeden. Het kan

Mevrouw Huizinga-Onnekes met verteller Minne Koning (1854-1929)

ook niet zo zijn dat mevrouw Huizenga-Onnekes de verhalen gekuist heeft, want dan had ze de poep- en pies-humor uit de verhalen over Sint Margriet en Jan en Griet er ook wel uitgehaald. Ik vermoed toch dat de vertellers zich eind jaren twintig voor de verzamelende domineesdochter hebben ingehouden. Op een indirecte manier heeft de verzamelaarster toch invloed gehad op de inhoud van de vertellingen.⁵

Typisch Gronings?

De repertoires van Trijntje Soldaats, Minne Koning en al die andere Groningers bieden ons een uniek zicht op de 'canon' van historische sprookjesfictie. We vinden er niet de vermeende (huidige) 'klassiekers' tussen als Roodkapje, Doornroosje, Assepoester, Sneeuwwitje of de Gelaarsde Kat. Wel de sprookjes over Klein Duimpje, Janmannetje, Piggelmee (in het Groningse verhaal heet hij Taiske), Blauwbaard, de Magische Vlucht en Zwaan Kleef Aan (welke laatste overigens wordt aangeduid als 'giegagaaieninter-waai'). Er is niet zozeer een typisch Gronings sprookje aan te wijzen: alle verhalen passen in de nationale en internationale traditie (al is bijvoorbeeld 'Janmaanje ien 't pepieren hoeske' wel wat vaker in Groningen gevonden dan elders in Nederland). Wat de verhalen echter vooral Gronings maakt, is dat ze vaak in de eigen streektaal verteld worden. De historische Groningse (grappige) sprookjes kenmerken zich verder niet door zoete romantiek of vroom wondergeloof, maar veeleer door boerenslimheid, gruwel, klassenstrijd, 'protestantse' nuchterheid en humor. Van dit laatste kan ik niet nalaten om zelf nog een voorbeeld te geven dat me steeds is bijgebleven. De grap is afkomstig van de langspeelplaat *Rond de stamtoavel, "Almoal woar gebeurd"*, opgenomen op 25 november 1985 in café De Tibbe in Sappemeer:

'Een kerel die komt in 't café, en die had een kou oan de line.

Toen zei die kastelain: "Hebst een ezel metnoam'n?"

Zegt die kerel, hai zegt: "Dit is geen ezel, dit is een kou."

Zegt die kastelain: "Ik proat ook nait tegen dy, ik proat tegen die kou".'

De opname heeft als voordeel dat men het de verteller in zijn specifieke tongval hoort vertellen, en dat men ook de reactie van het publiek verneemt.

Al met al loopt het historische Groningse vertelgoed inhoudelijk niet uit de pas bij het andere historische Noord-Nederlandse repertoire: in de protestantse gebieden van Friesland tot Zeeland treffen we min of meer dezelfde verhaalrepertoires aan, maar ze verschillen wel van bijvoorbeeld de vrome wondersprookjes uit het katholieke Brabant en Limburg.

Noten

- 1 - Dit is het meest letterlijke afschrift door E.J. Huizenga - Onnekes, *Het boek van Trijntje Soldaats* (Groningen 1928) 67.
- 2 - De spelling is niet van Van der Kooi, maar van de versie van J. Onnekes zoals die het eerst door G.J. Boekenoogen gepubliceerd is in het tijdschrift *Volkskunde* 13 (1900-1901) 168. Woordverklaring: 'schroobie' = bijna; 'lapperij' = gekheid.
- 3 - A. Aarne & S. Thompson, *The Types of the Folktale. A Classification and Bibliography* (Helsinki 1964).
- 4 - J. van der Kooi, *Volkverhalen in Friesland. Lector en mondelinge overlevering. Een typencatalogus* (Groningen 1984).
- 5 - In het boek van Van der Kooi vinden we nog wel meer voorbeelden van verhaaltjes die door Huizenga-Onnekes verzameld zijn en waar de scherpe kantjes vanaf zijn. Bijv. nr. 59 'Zij was duvel van steert òfgleden' wat doorgaans een veel scabreuzer verhaal is. En nr. 82 'Domme Grait', een versie van de rovers-onder-de-boom-vertelling van Minne Koning, waarin Griet niet naar beneden piast en poept.